

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.22>**О. Єлхін,**аспірант кафедри криміналістики,
оперативно-розшукової та детективної діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНІ РИНКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДОХОДІВ: СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми. Як складне соціальне явище, котре має ознаки системи, злочинність швидко адаптується до соціальних умов, які перебувають у стані постійних трансформацій. Особливо гостро така тенденція спостерігається щодо форм злочинності основною метою якої є формування стабільно функціонуючої системи отримання прибутків за результатами протиправної діяльності. Тривалий час у структурі такої злочинності основну питому вагу становили одиничні злочини загальнокримінальної та економічної спрямованості, а також окремі форми злочинної діяльності, які перебували у зв'язках низького рівня інтенсивності із легальними економічними інститутами. Водночас, нині, спостерігається тенденція щодо трансформації окремих форм злочинної діяльності у складну структуровану модель, яка, фактично імітує функціонування окремих сегментів ринків як легальних економічних інституцій. Фактично, наразі, можна стверджувати про формування складного криміногенного явища – кримінальних ринків, якому притаманна відповідна система ознак та структурних елементів, які відрізняють її від інших форм організованої кримінальної протиправності. У той же час, у межах наук кримінально-правового циклу вказана проблематика досліджена недостатньо, що і зумовлює актуаль-

ність та своєчасність представленої статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання формування та функціонування кримінальних ринків як окремого феномену частково досліджувались у наукових працях Г. П. Жаровської, О. П. Мамотенка, В. В. Строїча, М. М. Ткачова та інших вчених, які аналізували, у переважній більшості, окремі форми злочинної діяльності, пов'язаної із незаконним обігом окремих товарів, послуг та продукції. Зважаючи на викладене, можна констатувати, що вказана проблематика на науковому рівні досліджена недостатньо.

Метою статті є визначення змісту та характеристика кримінального ринку як окремого феномену організованих форм злочинної діяльності та визначення його основних ознак.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження, необхідно, перш за все, звернути увагу на окремі передумови, які сприяли формуванню кримінальних ринків, як самостійної форми організованої злочинності, спрямованої на отримання протиправних доходів. Можливо підтримати позицію А. М. Бойка, який наголошує, що коли інститути держави не виконують своїх функцій, коли не забезпечується принцип верховенства права чи економічна діяльність суб'єктів у межах встановлених правил призводить до значних витрат, тоді стають ефективними

злочинні організації, які гарантують, організують та впорядковують виробництво, обмін та перерозподіл ресурсів, створюють значні переваги для окремих суб'єктів ринку та виконують інші функції, які необхідні для ефективного розвитку бізнесу [1].

Більш категоричніший погляд на вказану проблематику висловлюють інші дослідники, зокрема Г. П. Жаровська відзначає, що транснаціональна й національна злочинність в економічній та інших сферах життєдіяльності суспільства (глобальний наркобізнес, міжнародний тероризм) стали співрозмірними з активністю геополітичних світових центрів сили, світових гео економічних суб'єктів – транснаціональних корпорацій, а також релігійних і культурних організацій, з їх впливом на світовий процес у цілому. Кримінальні структури й суб'єкти включені в сучасний світовий порядок, невід'ємною властивістю якого є криміналізація світових товарних ринків, що в цілому свідчить про криміналізацію міжнародних економічних відносин [2].

Загалом, слушно відзначити, що у кримінологічній доктрині, окремими дослідниками підіймались, але доволі фрагментарно, питання щодо сутності кримінальних ринків та їх місця у структурі організованої злочинності. Так, аналітичний огляд наукових джерел свідчить, що у переважній більшості, дослідники аналізуючи кримінальні ринки здійснюють це крізь призму об'єднання сукупності злочинів для яких характерним є купівля-продаж товарів, які заборонені у цивільному обігу. Наголосимо, що у сучасних реаліях такий підхід значно звужує розуміння кримінальних ринків, адже об'єктами обігу на сучасних кримінальних ринках є не лише відповідні групи товарів, як відповідних матеріальних об'єктів, а й певна система послуг, а також товарів, котрі не заборонені у цивільному обігу, але у зв'язку із сформованим у певний історичний період

дефіцитом становлять інтерес для встановлення контролю з боку криміналітету для отримання максимальної кількості протиправних доходів. Таким чином, використання такого підходу залишає поза межами кримінального ринку обіг всіх товарів і послуг, дозволених в цивільному обороті, але наданих незаконними способами. Водночас, проведене дослідження свідчить, що цей сегмент кримінальної ринку значно ширший і дозволяє отримувати більше злочинних доходів суб'єктам такої економічної діяльності, а відповідно завдає значної шкоди державі, підриваючи нормальне функціонування легальних економічних та господарських механізмів, а це означає, що його суспільна небезпека нітрохи не менше.

На нашу думку, досліджуючи вказану категорію перш за все необхідно виходити із загального методологічного розуміння ринку як відповідного соціально-економічного феномену, і, якщо використовувати такий підхід, то слушно акцентувати увагу на тому, що його внутрішньою сутністю є попит та пропозиція на певні форми злочинної діяльності.

Формуючи постановочне визначення, яке може бути предметом наукової дискусії у подальших дослідженнях, на нашу думку, кримінальний ринок можна визначити як систему стійкого функціонування кримінальних практик щодо створення пропозиції та задоволення існуючого попиту на обіг товарів та послуг, які заборонені у цивільному обігу або здійснюються поза встановленими у межах правової системи механізмів, функціонування якої забезпечується складною інфраструктурою неформальної підтримки з метою отримання неконтрольованих державою доходів для потреб подальшого розвитку та самовідтворення організованих злочинних утворень різного типу побудови.

Спираючись на запропоноване визначення, на нашу думку, можна виокремити його основні ознаки:

по-перше, суспільна небезпека як комплексної форми організованої протиправної поведінки. У контексті нашого дослідження, наголосимо, що існування і функціонування кримінального ринку руйнує підвалини існуючої економічної системи, детермінує розвиток різних дисфункцій в легальній економіці, а це в свою чергу, негативно впливає на соціальне та політичне життя суспільства. Крім того, ознака суспільної небезпеки зумовлює включення у сферу кримінального ринку тільки таких видів економічної поведінки, які заборонені кримінальним законом, тобто тягнуть за собою кримінальну відповідальність;

по-друге, здійснення такої діяльності на професійній основі із чіткою орієнтацією на побудову різних типів кримінальної кар'єри у межах функціонування таких ринків. Досліджуючи оперативно-розшукове запобігання злочинам у сфері господарської діяльності П. С. Луцюк відзначав, що складність злочинних технологій, які використовуються під час вчинення злочинів у сфері господарської діяльності потребує залучення для їх розробки осіб, які володіють спеціальними знаннями, зокрема працівники банківського сектору (20%), технічні фахівці (14%), консалтингові компанії (18%), бухгалтери (32%), юристи (10%) тощо [3]. У сфері легального бізнесу ця ознака буде виражатися у вчиненні суспільно небезпечних діянь у процесі професійної діяльності.

Крім того, тут з кримінальним ринком тісно переплітається професійна злочинність, більшість ознак якої відповідають вимогам здійснення діяльності у сфері кримінального ринку (спеціалізація злочинної діяльності, кваліфікація її суб'єктів, джерело засобів існування, визначені контакти з асоціальним середовищем).

Професійні злочинці в основному займають нішу традиційного

кримінального промислу, тобто систематично здійснюють загальнокримінальні злочини, переважно корисливої спрямованості (крадіжки, грабежі, шахрайства тощо), які дозволяють отримувати значні злочинні доходи.

Вчені відзначають, що злочини вчинюються ними з метою отримання основного чи додаткового прибутку (гроші, матеріальні цінності). Основний – це той, який передбачає матеріальні надходження від суспільно-корисної праці, а додатковий – значна частина якого створюється за рахунок учинених злочинів. Продовжуючи науковці відзначають, що за матеріалами кримінальних справ було встановлено: приблизно 90% рекетирів, 70% шахраїв-картярів, 59% кишенькових і 39% квартирних злодіїв жили здебільшого за рахунок злочинних прибутків [4];

по-третьє, високий ступінь організованості та структурованості кримінальних ринків. Перш за все, очевидно, що організованість стає необхідною злочинцям у випадку потреби розподілу функцій, при цьому, принципи організації базуються на способах здійснення організованими злочинними формуваннями своєї діяльності, зокрема нерідко використовуються або легальні підприємства для досягнення цілей, або принципи їх організації при створенні підпільних підприємств, якщо мова йде про ринки нелегальних товарів і послуг. Фактично організована злочинність перетворилась у складну індустрію: як і під час здійснення законної діяльності тут укладаються контракти на поставки, інвестуються гроші, існує своєрідний бухгалтерський облік, забезпечується охорона злочинної діяльності;

по-четверте, використання інститутів легальної економіки для забезпечення функціонування кримінальних ринків;

по-п'яте, використання як основного елемента інфраструктурного

забезпечення стійкою та стабільно функціонуючої системи корупційних зв'язків з метою уникнення будь-яких форм соціального контролю. Фактично у сфері функціонування кримінальних ринків корупція перетворилась у сформовану систему, ефективність є обов'язковою умовою функціонування відповідного кримінального ринку. При цьому, наголосимо, що напрями встановлення корумпованих зв'язків знаходяться у прямій залежності від об'єктів, які знаходяться в обігу на кримінальному ринку.

Нині сфера кримінального ринку доволі широка, оскільки внаслідок дисфункцій багатьох суспільних інститутів структура пропозиції певних видів злочинної діяльності є досить розгалуженою, а попит на неї носить масовий характер;

по-шосте, масовість такої діяльності та включення до неї значної кількості суб'єктів, котрі в окремих випадках, не усвідомлюють, що приймають участь у протиправній діяльності. Вказана ознака є важливою, оскільки дозволяє відмежувати кримінальний ринок як системне криміногенне явище від одиничних злочинів, або окремих форм злочинної діяльності, які не мають вище описаних ознак;

по-сьоме, наявність неформальних, але інституційно стійких правил, які забезпечують регулювання окремих процесів та функціонування кримінального ринку загалом. Так, для впорядкування стихійності кримінального ринку необхідний регулятор, функцію якого виконує звід неформальних норм і правил протиправної економічної поведінки, що дозволяє його учасникам розподіляти сфери та види злочинної економічної діяльності, встановлювати санкції за порушення укладених угод.

Таким чином, можна констатувати, що наявність всіх вищеперерахованих ознак дозволяє відмежувати кримінальний ринок від інших видів економічної злочинності та тіньової економіки. У цілому існування сучас-

ного кримінального ринку та його структура детерміновані соціальними, економічними, правовими та ідеологічними процесами, що відбуваються в суспільстві, і в значній мірі він залежить від їх змін.

Функціонуючий кримінальний ринок неоднорідний за своєю структурою, і, на нашу думку, складається з таких основних сегментів:

- кримінальний ринок робочої сили;
- кримінальний ринок товарів;
- кримінальний ринок послуг.

У загальному вигляді функціонування усіх цих сегментів пронизується такими формами протиправної діяльності:

- нелегальний бізнес, пов'язаний з виробництвом, реалізацією і споживанням дозволених у цивільному обігу товарів і послуг, що здійснюється без ліцензії або спеціального дозволу;
- нелегальний бізнес, пов'язаний з виробництвом, реалізацією і споживанням заборонених в цивільному обігу товарів і послуг;
- традиційна злочинна діяльність, у межах якої доходи отримують в результаті вчинення «традиційних» загальнокримінальних злочинів;
- надання послуг, що забезпечують функціонування кримінального ринку, зниження конкуренції та соціального контролю;
- сфера нелегальної зайнятості – робоча сила для кримінального ринку.

Для виконання мети дослідження необхідно надати детальнішу структуру кримінальних ринків, які функціонують на території України та знаходяться у сфері інтересів організованих злочинних формувань.

Кримінальний ринок товарів:

- а) кримінальний ринок окремих видів товарів, які дозволені у цивільному обігу, але виробляються чи реалізуються без відповідного дозволу чи ліцензії:

- кримінальний ринок алкогольної продукції;

– кримінальний ринок екологічних товарів;

– кримінальний ринок окремих видів сировини;

б) кримінальний ринок окремих видів товарів, які обмежені чи заборонені у цивільному обігу:

– кримінальний ринок наркотиків;

– кримінальний ринок зброї;

– кримінальний ринок людей.

Самостійним сегментом кримінального ринку є кримінальний промисел, у ході якого товари не виробляються, проте попит кримінального ринку задовольняється за рахунок вторинного використання товарів. У цьому сегменті особливої уваги заслуговує: кримінальний ринок культурних та історичних цінностей, а також ринок автомобілів.

Кримінальний ринок послуг:

а) кримінальний ринок послуг, які дозволені у цивільному обігу;

б) кримінальний ринок послуг, які заборонені у цивільному обігу:

– ринок корупційних послуг;

– ринок сексуальних послуг;

– ринок порнографічної продукції.

Наголосимо, що структура кожного з елементів кримінального ринку варіює у залежності від появи або зникнення попиту на ті чи інші товари та послуги. Цим самим змінам піддається і ринок робочої сили, зайнятість на якому залежить від розширення або згортання певного виду діяльності. Характеристика кожного зі структурних елементів кримінального ринку має свої специфічні особливості.

Слід зазначити, що кримінальні ринки товарів і послуг найрізноманітніші. Вони можуть мати регіональну специфіку і вузько локальний характер, але частіше поширені по всій території України. Різні види кримінальних ринків можуть співпадати за територією та суб'єктами реалізації, так як в рамках однієї створеної торгівельної інфраструктури товарна група не матиме великого значення. Крім того, одні кримінальні

ринки можуть стимулювати розвиток інших: наприклад, торгівля людьми призвела до розвитку супутньої індустрії послуг корупційного характеру, виготовлення фальшивих документів, довідок тощо.

Найбільші і стійкі ринки незаконних товарів і послуг існують там, де можна отримати максимум прибутку при одночасно фактично відсутньому або слабкому соціальному контролі. Максималізація прибутку, слабкість законодавства і контролюючих інструментів є двома фундаментальними вимогами до територіального розташування нових ринків збуту.

Висновки. В цілому можна говорити про стабільність існуючих ринків товарів і послуг як з точки зору попиту, так і з точки зору пропозиції, їх постійного вдосконалення, з одного боку, для підтримання розмаїття товарів і послуг, а з іншого – в спеціалізації суб'єктів кримінального ринку з їх надання.

Оскільки суб'єктами кримінального ринку здебільшого є організовані злочинні групи, то отримання колосальних прибутків від обороту кримінального ринку дозволяє їм визначати політику держави не тільки в економічній сфері (сприяти загостренню інфляційного тиску, створювати дисбаланс у розвитку окремих секторів, збільшувати соціальне розшарування), але і в політичному плані.

У зв'язку з цим характеристика стану основних існуючих видів діяльності організованих злочинних груп на кримінальному ринку України дозволить уявити стан основних різновидів кримінального ринку, простежити окремі тенденції його розвитку, а також деякі причини і умови даного явища, знання яких необхідно для розробки заходів, спрямованих на стримування, нейтралізацію або усунення досліджуваних процесів.

У статті звернута увага на трансформаційні та адаптивні процеси, які характерні для сучас-

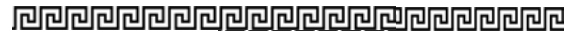
ної організованої злочинності. Відзначимо, що спостерігається тенденція до формування складних кримінальних систем – кримінальних ринків, які суттєво відрізняються від інших форм організованої злочинної діяльності. Виокремлені окремі передумови формування кримінальних ринків як системного утворення, зважаючи на особливості функціонування економічних інституцій у державі. Проаналізовані окремі наукові підходи щодо розуміння кримінальних ринків як феномену сучасності та надані критичні зауваження щодо існуючих наукових позицій. Сформульоване авторське визначення кримінального ринку, яке відображає сучасний зміст вказаного криміногенного явища. Визначені та детально охарактеризовані ознаки кримінальних ринків, які вирізняють їх серед інших кримінальних явищ та процесів. На підставі аналізу матеріалів практики, виокремлено три основних сегменти кримінальних ринків, які є розповсюдженими та найрозвинутішими на даному етапі. Узагальнено основні форми протиправної діяльності, які забезпечують функціонування кримінальних ринків та надана їх коротка характеристика. Крім того, надана детальна структура окремих сегментів кримінальних ринків. Як самостійна складова кримінальних ринків виокремлений та охарактеризований кримінальний промисел. Особлива увага на взаємну детермінацію кримінальних ринків та високу вірогідність розвитку нових їх форм на основі стабільно функціонуючих. Наголошено, що аналітичне вивчення кримінальних ринків дозволяє виокремити основні тенденції розвитку організованої злочинності та взяти необхідних заходів щодо профілактичного впливу на державному стратегічному рівні.

Ключові слова: організована

злочинність, доходи сформовані за результатами злочинної діяльності, кримінальні ринки; інфраструктура злочинності, злочинні угруповання.

Yelkhin O. Criminal markets as a source of criminal income generation: essence and characteristics

The article draws attention to the transformational and adaptive processes that are characteristic of modern organized crime. It should be noted that there is a trend towards the formation of complex criminal systems – criminal markets, which are significantly different from other forms of organized criminal activity. Separate prerequisites for the formation of criminal markets as a systemic entity are highlighted, taking into account the peculiarities of the functioning of economic institutions in the state. Separate scientific approaches to the understanding of criminal markets as a modern phenomenon are analysed, and critical comments on existing scientific positions are provided. Formulated by the author's definition of the criminal market, which reflects the modern content of the indicated criminogenic phenomenon. The features of criminal markets that distinguish them from other criminal phenomena and processes are defined and characterized in detail. Based on the analysis of practice materials, three main segments of criminal markets are singled out, which are widespread and the most developed at this stage. The main forms of illegal activity that ensure the functioning of criminal markets are summarized and their brief description is provided. In addition, a detailed structure of individual segments of criminal markets is provided. Criminal fishing is singled out and characterized as an independent component of criminal markets. Special attention is paid to the mutual determination of criminal markets and the high probability of the development of new forms of them on the basis of stably functioning ones. It is emphasized that

the analytical study of criminal markets allows to single out the main trends in the development of organized crime and to take the necessary measures regarding preventive influence at the state strategic level.

Key words: organized crime, income generated by the results of criminal activity, criminal markets, crime infrastructure, criminal groups.

Література

1. Бойко А. Організована економічна злочинність у період переходу України до

ринкової економіки. Вісник Львівського університету імені Івана Франка. 2008. № 46. С. 169–177.

2. Жаровська Г.П. Транснаціональна організована злочинність: деструктивний феномен глобалізації. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 354–360

2. Луцюк П.С. Оперативно-розшукове запобігання злочинам у сфері господарської діяльності: дис...канд. юрид. наук.: 12.00.09. Одеса, 2011. 235 с.

3. Профілактика злочинів: Підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. К.: Атіка, 2011. 720 с.

